Tungani keel

See artikkel ootab keeletoimetamist.
Kui oskad, siis palun aita artiklit keeleliselt parandada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Tungani_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

tungani keel (Хуэйзў йүан Huejzw jyjan)	
Kõneldakse	Kõrgõzstanis, Kasahstanis, Usbekistanis, Venemaal, Tadžikistanis, Türkmenistanis
Kokku kõnelejaid	41 000 (emakeelena)
Keelesugulus	Hiina-Tiibeti keel hiina keel põhjahiina keel **tungani keel**
Keelekoodid	
ISO 639-1	dng

Tungani keel on põhjahiina keele variant, mida kõneleb vähemusrahvus tunganid Kõrgõzstanis (Karakołis, Ošis)[1], Kasahstanis, Usbekistanis,[2] Venemaal, Tadžikistanis ja Türkmenistanis.[1]

Kõrgõzstanis kõneleb tungani keelt umbes 40 000 inimest, kogu maailmas on kõnelejaid 41 900. Tunganeid on ligikaudu 100 000.[1]

Nõukogude Liidu statistika kohaselt suutsid tunganid oma keelt paremini elus hoida kui teised Kesk-Aasia vähemusrahvused, kuid Nõukogude Liidu lagunemise järel tunganite seas tungani keele kõnelemine emakeelena märgatavalt langenud.

Kuigi areaalset asustust arvesse võttes peaksid tunganid rääkima sama mandariini-hiina keelt nagu hanid samas piirkonnas, on nende unikaalne ajalugu mõjutanud ka keelt. Islami mõjude tõttu on selles keeles laensõnu araabia, pärsia ja türgi keeltest, mis omakorda tõlgitud hiina keelde. Hiljem oli keele oluliseks mõjutajaks vene keel, kuna rahvas kuulus NSV liidu hulka.

Sisukord

Struktuur ja fonoloogia

Oma põhistruktuurilt ei erine Tungani keel mandariini-hiina keelest, eriti zhongyuani-mandariini keelest. Nagu teisedki hiina keeled, on Tungani keel tonaalne. Kahest põhilisest dialektist on üks (kansu) nelja tooniga ning teine (shaanxi) kolme põhitooniga.

Kirjakeeleks on kujunemas kansu murre. Transkriptsioon on valitud võimalikult lihtne, näiteks

- *w* ja *u* tähistavad kitsast või lahtisemat *u*-häälikut
- *w* hääldamisel on huuled pilukujulised, *u* hääldamisel torujad.
- *n* tähistab vokaalide nasaleeritud hääldumist
- *ə* labiaalide järel tähendab taoliselt hääldhuvat *o*-d
- *b, d, dz, dž, o* märgivad sõna algul nõrku häälikuid, sõna sees aga helilisi häälikuid.
- *p, t, ts, tš, n, m* märgivad tugevasti hõigatud helituid häälikuid
- *x* on velaarne *x*-häälik

Tungani keele üks foneetilisi omapärasusi on, et osade häälikute hääldamisel need kõlaliselt praktiliselt kaovad, kuna need hääldatakse keeletipu abil. Sama nähtus on iseloomulik osadele hiina keele murretele ja Kansu ja Šõnsi murdele. Kitsastel vokaalidel (apikaalne õ ja w) ilmneb helilisuse kadu ka lahtistes silpides ja tendents kaduda hääldusest täielikult.

Kõige sagedamini on nimetatud nähe helitute konsonantide vahel või sarnaste konsonantide ees, tihti ka pausi puhul ja muude konsonantide ees (*sõl'a sla – mõtlema*). Sünkoopi soodustab lisaks veel võimaluse puudumine sõna morfoloogiliselt liigendada. Juhtudel, kui sõna morfoloogiline koostis on selge ning morfeeme *tšõ*ja *šõ* võidakse kasutada iseseisvalt, ilmneb tendents nõrgemal kujul ja üksnes kiires, hooletus kõnes (*šõl'i – on märjaks saanud*).

Tungani keele Šõnsi murdes ilmneb *õ* ja *w* helitu hääldumine ning kogumi täielik kadu konsonandi 2 piirdega helilistes *s*-ides (ehk juhul kui konsonant paikneb sõnas kahe *s*'i vahel, ei hääldata tervet seda sõnaosa, kus selline tendents esineb). Viimane nähtus on eriti iseloomulik laste ja kasvava põlvkonna keelele ning kujutab endast selle keele üldist tendentsi redutseerida vokaale (*fažõ e faž – hari*)

Kiires kõnes ilmneb ka eessõnas *gi* vokaalil *i* tendents sünkopeeruda.

Liitsõnade hääldamine:

- Kui rõhk langeb vokaalile *i*, hääldub viimane väga kinnise *e*-na.
- Sõnaalgulise rõhuta silbi vältimiseks omandab esimene silp rütmi nõudel tihti kõrvalrõhu.
- Kahe tugevasti rõhutatud silbi kokkusattumise vältimiseks nõrgemeb teise silbi rõhk, kuna esimene silp omandab kõrvalrõhu.

(*Tsiteeritud* [3])

Arvsõnad

Arvsõnad 1–10 jagunevad kahte rühma: a) tugevasti rõhutatud esimese silbiga b) tugevasti rõhutatud teise silbiga Rõhu asetus sõltub täielikult toonist.

1 – йгэ

2 – лангэ

3 – саньге

4 – сыгэ

5 – угэ

6 – люге

7 – цйгэ

8 – багэ

9 – цзюгэ

10 – шигэ [4]

Kirjaviis

Dungani keelt kirjutati alguses araabia tähtedega. Aastatel 1928–1953 kasutati ladina tähestikku. Alates 1953. aastast on kasutatud kirillitsat. Lisaks kirillitsa tavapärastele tähtedele kasutatakse kuut lisatähte.

Tähestik

Kirillitsa	**Ladina tähestik**
А а	a
Б б	b
В в	v
Г г	g
Д д	d
Е е	e või (y)e
Ё ё	yo
Ж ж	zh/rzh
З з	z
И и	i
Й й	(y)u või y(i)
К к	k
Л л	l
М м	m
Н н	n
О о	o
П п	p
Р р	r
С с	s
Т т	t
Ү ү	u
Ф ф	f
Х х	kh
Ц ц	ts
Ч ч	ch
Ш ш	sh
Щ щ	shch või hs
Ъ ъ	``
Ы ы	`i
Ь ь	`
Э э	e(i)
Ю ю	yu
Я я	ya
Ә ә	eh
Ң ң	ng
Җ җ	zh

Ў ў	wu
Ү ү	y(u)
Уә уә	yeh
Ён ён	yon
Ян ян	yan

[5]

Keelenäited

"комонавтикади жызы." „Täna on kosmonautikapäev.“[2]

"ще чиду" „väike õhtusöök“ [6]

Viited

1. http://www.ethnologue.com/language/dng
2. Soviet Dungan nationalism : a few comments on their origin and language / by Svetlana Rimsky-Korsakoff Dyer [Los Angeles : s.n.], 1977-1978
3. „Materjale tungani keele kohta / kogunud Pent Nurmekund“
4. Materjale tunganite ja tungani keele kohta. 1 / Pent Nurmekunna väljakirjutused ja kogutud materjalid [U. 1960-1989]
5. http://www.omniglot.com/writing/dungan.htm
6. Materjale tunganite ja tungani keele kohta. 2 / Pent Nurmekunna väljakirjutused ja kogutud materjalid [U. 1970-1989])